

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 11-08-2023

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 29-08-2023

Araştırma Makalesi / Research Article



IJVUTS: CİLT / VOLUME 5, SAYI / ISSUE 10, S. / P. 177 – 187.

Özbekistan SSC Basınındaki (1926-1930) Latin Alfabeti Tartışmalarının “Alanga” ve “Maarif ve Oqutuci” Dergiler Üzerinde İncelenmesi

Boburmirzo HAKİMOV¹

Öz: Bu makale, 1926-1930 yılları arasında Özbek SSC basınında Latin alfabesine geçiş tartışmalarının Sovyetler Birliği yönetimindeki Türk devletleri ve Türkiye’deki yansımalarını ele almaktadır. Çalışmada, Özbek SSC’de ilk Latin alfabesiyle yayımlanan dergiler başta olmak üzere Türk dünyasındaki yeni alfabe tartışmalarına ilişkin makalelere odaklanılarak, Sovyetlerin Türk topluluklarının Latin alfabesine geçiş girişimlerine neden karşı çıkmadığı, aksine desteklediği sorusuna yanıt aranmaya çalışıldı. Söz konusu dergilerde yer alan makaleler çerçevesinde, Türkiye’deki alfabe reformunun yabancı basında nasıl ele alındığına dair bilgilerin bir analizi de okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahundzâde, Alanga Dergisi, Latin Alfabetine Geçiş Projesi, Maarif ve Oqutuci Dergisi, Özbek SSC basını, Türk Dünyası, Yeni Türk alfabesi

Latin Alphabet Discussions in the Uzbekistan SSR Press (1926-1930) Analysis on “Alanga” and “Maarif ve Oqutuci” Magazines

Abstract: This article deals with the reflection of the debates on the transition to the Latin alphabet in the press of the Uzbek SSR between 1926-1930 in the Turkish states under the rule of the Soviet Union and in Türkiye. The study attempted to focus on the articles on the debates on the new alphabet in the Turkish world, especially in the journals published in the first Latin alphabet in the Uzbek SSR, and to find an answer to the question of why the Soviets did not oppose, but on the contrary supported, the attempts of the Turkish communities to transition to the Latin alphabet. Within the framework of the articles in the aforementioned journals, the reader was also presented with an analysis of the information on how the alphabet reform in Turkey was treated in the foreign press.

Key words: Ahundzâde, Alanga Magazine, Project of Transition to Latin Alphabet, Maarif ve Oqutuci Magazine, Uzbek SSR press, Turkish World, New Turkish Alphabet

Giriş

Sovyetler Birliği ile alakalı çoğu Türkçe kaynakta Sovyetlerin egemenliği altındaki halklara yönelik yürüttükleri Latinizasyon politikası hakkında pek fazla bilgiyle karşılaşmıyoruz.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, e-posta hakimovbobur3@gmail.com / ORCID: [0009-0004-5464-2145](https://orcid.org/0009-0004-5464-2145).

Latinizasyon, (Rusça *Латинизация*) Sovyetler Birliği yönetimindeki yazı dili olan halkların imlada Latin kökenli alfabeğe geçirme, yazısı olmayanlar için ise yeni yazı dillerini oluşturma kampanyasıdır. Bu kampanya, 1920-1930 raliğında Sovyetler Birliği Merkez Komitesi tarafından yürütölmüştür. Hatta Sovyetler tarafınca organize edilen 1926'daki I. Bakü Türkoloji Kongresi'nde alınan “Tüm Türkler İçin Latin Alfabesine Geçme” kararı ile Türk devletleri arasında kültürel bağı güçlendirme düşüncesi Türkiye'de de Latin alfabesinin kabulünde etkili olmuştur (Kılıç, 2019, s. 479).

Sovyetlere göre o güne kadar Arap alfabesi kullanan Türk halklarının Latin alfabesine geçmeleri, Panislamizm ve Pantürkizm'in temellerini çürütecek, Türkleri birbirlerinden uzaklaştıracak ve böylece yeni Sovyet sistemi ile, dolayısıyla da Rus kültürü ile birleşmesini hızlandıracaktır. *Sovyet Rusya yönetimi açısından alfabe değişikliği; özellikle Türk halklarını Türkiye Türklerinden ayırmak amacına yönelik bir araç olarak görölmekte ve Rus Kiril alfabesine geçiş için bir merhale olarak düşünölmekteydi* (Aslan, 2009, s. 357). Bu süreci ilerletmek amacıyla Sovyet idaresi, hâkimiyeti altındaki Türk topluluklarının bir an önce Latin kökenli alfabeğe geçmelerini teşvik etmiş, bu konuda maddi ve manevi desteğini esirgememiştir. Hatta bu tartışmaların Sovyetler Birliği bünyesindeki Türk kökenli Cumhuriyetler resmî gazete ve dergilerinde gündeme gelmesine de mâni olmamıştır. Bu makalede Özbekistan SSC resmî dergilerindeki alfabe tartışmalarını yansıtan makaleler ele alınacaktır.

Latin Alfabeti Tartışmalarının “Maarif ve Oqutıcı” Dergisi Üzerinde İncelenmesi

1925-1933 arası yayımlanan “Maarif ve Oqutıcı” (bundan sonra Maarif ve Öğretmen olarak anılacaktır.) *dergisi kapağında* belirtildiği gibi *siyasî -içtimaî, talim-terbiyevi, ilmî ve fennî* bir dergidir. Dergi, Özbekistan SSC Maarif Bakanlığı tarafından tesis edilmiştir. Dergideki makaleler 4. sayısına kadar Arap, kalan tüm sayıları ise Latin harfleriyle yayınlanmıştır (Muratova, 2022). Faaliyet yılları (1925-1933 boyunca toplam 79 sayısını yayınlatabilmiştir. Derginin yönetim ve yayın yeri *Semerkant, Sovetskaya sokağı 31* 'de bulunuyordu. “Maarif ve Öğretmen” dergisinin faaliyeti boyunca yayın müdürü olarak Devlet Riza oğlu, Said Ahmad Nasir, Mumin Hoca vd. görev yapmışlardır. Dergide *resmî, genel, eğitim ve terbiye, ictimaiyat, ülkeyi tanıma, edebiyat, lügat ve terimler, fen ve teknoloji, tenkit ve kitabiyat, batı edebiyatı, tercümeihal, dil ve islahat, güzel sanatlar, edebî teftişler, maarif haberleri, iktisadiyat, siyasi aklanma, yerel haberler, soru cevaplar, dehkançılık* (ç.n. ziraat), *İdareden cevaplar ve kengeş* (ç.n. meclis), *çocuklar, ilanlar* gibi bölümler bulunmaktaydı (Muratova, 2022).

Derginin Kasım 1929 tarihli 1. sayısının 39. sayfasında Emin Abid tarafından “Yeni Türk alfabesi tarihine bir bakış” başlıklı makalenin yayımlandığını görüyoruz. Makale “Giriş, birinci kısım, Bütün bu boş geçirilen zamanın nedeni alifbedeki hatalardır.” başlıklarından oluşmaktadır. Son başlığa bir de mektup ilave edilmiştir. Yazının giriş kısmı “Yeni Türk alfabesi, Şura[Sovyet] hükümetinin Şarkta diktiği ilk zafer heykelidir” cümlesiyle başlıyor.

Burada yazarın, Sovyet Rusyası egemenliği altındaki ülkelerde 1920-1930’lu yıllarda aşama aşamalı bir şekilde Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesini kast ettiği kanaatindeyiz. 1926-1929 yıllarında bu konudaki ıslahatlar Türkistan’da da kendi etkisini göstermeye başlıyor. Yazar da bu ıslahatları Sovyetlerin büyük başarısı olarak değerlendiriyor. Bu cümlelerin ardından ise “İlk başta bu heykelin çürük temel üzerinde inşa edildiğini ve dahi kısa bir zamanda yıkılacağını söyleyenler oldu” (“Maarif ve öğretmen” dergisi, 1929, s. 39) cümlesiyle, Türkiye basınında yayınlanan, Zeki Velidi Togan tarafından yazılmış bir makaledeki² değerlendirmelerini “bunun gibi kısa ve dar düşüncelere göre” gibi yorumlayarak fikirlerini eleştirmektedir. Yazar eleştiri yaparken meseleye subjektif yaklaşmış, ayrıca dönemin Sovyet ideolojisine uygun olarak bu değerlendirmeyi yapmış olmalıdır. Derginin resmî kuruma yani Özbekistan SSC Maarif Bakanlığı’na bağlı olduğu ve dergideki yazarların sadece bu kurumun çizdiği sınırlar çerçevesinde yazılar yazabilmesi dikkate alındığında bu subjektifliğin nedenini anlamamız daha da kolaylaşır. Ama sonradan Zeki Velidi Togan’ın da belirttiği gibi gerçekten bu zafer heykeli temelini çürüklüğü meselesinde kimin ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmıştır.³

Zeki Velidi Togan “Türk dünyasında alfabe meselesi” başlıklı makalesinde Rusların neden egemenliği altındaki devletlerin Latin alfabesine geçmesine engel olmayıp aksine desteklediğini, bu mesele ile ilgili Rus yetkililerinin fikrini Sovyet Dışişleri Bakanlığının doğu bölümü müdürü, merhum Pavloviç ve Profesör Şor gibi şahıslara göre nasıl yorumlandığını şöyle aktarmaktadır:

Latin harfleri Pantürkizm ve Panislamizm’i temelinden çürütüyor. Millî medeni burjuva medeniyetlerinin komünizme karşı çıkabilecek şekilde gelişmesini engelliyor. Millî burjuvaların arasını bozarak, Doğu burjuvası arasında çatışmalarının yerini tutacak bir çatışma yaratıyor ve böylece onların büyük bir kısmının Sovyetler ile birleşmesine sebep oluyor (Duran, 2005, s. 319).

Aynı makalede Zeki Velidi Togan, Sovyetlerin Latin alfabesine geçmeyi bu kadar desteklemesinden bahisle:

² Yazar makalede parantez içerisinde “Akşam” 24 Mart 1926, ve “Türk yurdu” Aralık 1926 dergi sayılarını fikirlerin kaynağı olarak göstermiştir. Aynen hangi makale olduğu hakkında bilgi vermemiş ama her iki makale yazarının da Zeki Velidi Togan olduğunu yazmıştır.

³ 1939 yılında Sovyetler Birliği hâkimiyeti altındaki Türkler tekrar Kiril alfabesine geçiyor ve dahi Latin alfabesi kullanmak yasaklanıyor.

Bölgelerde Latin Projesi'ne harcanan paralar büyük bir miktarı oluşturuyor. İktisadi durumu çok bozuk olan Rusya'nın en önemli siyasi çalışmaları için para bulmakta zorlandığı bir dönemde, 'Türk dili için' milyonlarca lira harcayarak ne gibi amaçların peşinde olduğunu Türk milliyetçileri biliyorlar, fakat ağızlarını açmıyorlar. Açanlara da derhal 'devrim karşıtlığı' damgası vuruluyor.

diyor ve buna karşı bölge yöneticileri tarafından:

Milliyetçiler, Latin harflerine, Rus sömürge siyasetinin yeni bir görünüşüdür. Ruslar bununla bizi millî ve kültürel değerlerimizden kopararak, bir taraftan millî kültürümüzün gelişmesine darbe vurmuş, diğer taraftan bütün millî kültür işlerimizi kendi ellerine almış olacaklar. (Duran, 2005, s.319)

şeklinde şikâyet ettiklerini söylüyor.

Emin Abid makalenin *birinci kısmında* ayrıca *Mirza Feth Ali Ahundzade* adlı *Kafkazyalı* bir kişiden bahseder. Makalenin bu kısmı baştan sona Ahundzâde⁴ ile onun alfabe devrimindeki hizmetleri hakkındadır. Bu insandan makalede “*bütün Türk aleminde eski Türk alfabesinin turmuş (ç.n.günlük yaşam) taleplerine uygun olmadığını ilk defa anlayan*” kişi ve “*alfabe inkılapçılarından*”(“Maarif ve öğretmen” dergisi , 1929, s. 39) biri olarak bahsediliyor. Hatta onun “Türk dünyasında ilk olarak muayyen bir Latin alfabesini tertip etmiş” liği (“Maarif ve öğretmen” dergisi,1929, s.40) üzerine de yazıyor. Emin Abid makalesinde Ahundzâde'nin harf inkılapçılığındaki hizmetlerinin gerek Avrupa, gerek *Qafqaz* [Azerbaycan], gerek Türkiye basınında yeteri kadar işlenmediğini belirterek bu durumu eleştiriyor. Yazarın makalede verdiği bilgilere göre Ahundzâde kendi hazırladığı Latin alfabesi ile ilgili projesini Çar Rusyasına takdim etmiş (1857 Aralık), Çar Rusya'sı ise bu projeyi *İslâm hükümetleri tarafından tetkik edilmesinin uygun olacağı kanaatine* varmış. Söz konusu projeyi Ahundzâde'nin yazdığı mektupla birlikte İstanbul'daki (Çar Rusya)elçisi *Bitenev'e Devlet-i Aliye-yi Osmaniye'ye* takdim etmesi için göndermişlerdir (“Maarif ve öğretmen” dergisi, 1929, s. 41). Dergideki makaleye bu mektup da ilave edilmiştir. Emin Abid makalesinde Ahundzâde'nin kendi mektubunda “*bu başlangıç gayretinde İslâm halkları arasında devam etmekte olan Arap alfabesi yerine kendi alfabesinin uygulamaya konulması teklifini pratik usullerle sunmuş*” olduğunu yazar. Makalede projenin yanı sıra Farsça yazılmış bu mektubun 1857'de Tahran'dan İstanbul'a resmî yolla gönderildiği belirtiliyor. Mektupta yazılanlar şöyledir:

Osmanlı Devleti Büyüklerinin Huzuruna Kaptan Mirza Feth Ali Ahundzâde'den Arıza [Dilekçe]

⁴ Mirza Feth Ali Ahundzade bundan sonra adı geçen yerlerde “Ahundzade” şeklinde kullanılacaktır.

Sonraki dönemlerde İslam dillerinin kolaylığı [kullanılışı kolay olması] için telif ettiğim yeni alfabeyi, Osmanlı devleti büyüklerinin mülahazalarına arz ediyorum. Kabul edildiği takdirde matbaacılara bu yeni alfabenin 15 sene boyunca satışından hasıl olacak faydanın beşte birini bana ya da mirasçularıma ihsan etme yolu ile verilmesinin karara bağlanmasını emretmenizi ötüniyorum (ç.n. rica ediyorum). Pul (ç.n.para) nu Tiflis şehrinde bana verilmesi için Rusya devleti elçihanesine(ç.n.büyükelçiliğine) verilmesi lazımdır. Rabiüssani 1274 yılı, Tiflis. ("Maarif ve öğretmen" dergisi, 1929, s.43).

Ahundzâde'nin bu mektuba Osmanlı hükümetinden nasıl cevap aldığına dair bir bilgi bulunmamıştır. Ama Temmuz 1863'te Ahundzâde tekliflerini arz etmek üzere İstanbul'a bizzat gidiyor ve onun bu projesi, aynı konuda benzer bazı düşünceleri bulunan Münif Paşa'nın başkanlığındaki Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin iki toplantısında ele alındığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ahundzâde'nin tasavvurları bir dereceye kadar ilgi gördüyse de umduğu şekilde acil ve kesin bir destek bulamadı. Bu yeni yazı şeklinin hiç olmazsa kısmen ve deneme mahiyetinde kullanılması temennisi dahi reddedilir (Algar, 2.cild, ss. 186-190).

Özetle bu makalenin böyle resmî basında yayınlanması o dönem Sovyet devletinde gerçekten Latin harflerinin yaygın kullanılmaya başladığını gösteriyor. Makale yazarının dünya basınına, özellikle Türkiye'deki basın faaliyetlerini takip ettiği makalesinde onlardan atıflar yaparak bazı bilgileri sunmasından anlaşılmaktadır. Makalede "*bütün Türk dünyası*" "*Türkî dünya*" gibi cümlelerin kullanılması, daha 1929 yılında da Sovyetlerin Türkistan bölgesinde yerel halkların Türklük bilincine karşı yürüttükleri politikadan kesin bir sonuç alamadıkları ya da bu konuda daha sert bir uygulamaya geçilmediği anlamına gelmektedir. Aksi takdirde böyle cümleler kullanılan makalenin dönemin Maarif Bakanlığı tarafından yayınlanan dergide basılması imkânsız olurdu. Makalede başından sonuna sözü edilen Mirza Feth Ali Ahundzâde hakkında İbrahim Yüksel:

Azeri edebiyat ve fikir hayatının XIX. yüzyıldaki en önemli siması, modern Azerbaycan edebiyatının kurucusu, şair, ilk tiyatro yazarı, yenilikçi ve fikir adamı, ayrıca Azeri Türklerinin ileri batı toplumları seviyesine yükselmesi için elinden geleni yapmış, yeni ve Avrupalı fikirleri ileri sürerek asrın sonlarında kalabalık bir Azeri aydın sınıfının yetişmesine büyük emeği geçmiştir.
(İbrahim, 1988, s. 42, 48)

demektedir. Hamid Algar da TDV İslam Ansiklopedisinde Ahundzâde ile ilgili yazdığı maddede kendisinden "*Azerbaycanlı tiyatro yazarı ve alfabe reformu taraftarı; İslâm dünyasında Batı felsefesi tesirinde ortaya çıkan ilk ve en meşhur ateistlerden biri.*" (Algar, 2.cild, s. 186) şeklinde bahsetmektedir. Ahundzâde hakkındaki bu bilgide dikkatimizi çeken bir husus da onun ateist olması bilgisidir. Öte yandan yine Hamid Algar, Ahundzâde ile ilgili

olarak “*tahsil hayatı alışılmış olduğu üzere Kur’an’ın ezberlenmesi, Arapça ve Farsça grameri ve fıkıh öğrenimi ile başladı ve ileride iyi bir molla olabilmeyi vaat ettirecek derecede kabiliyet gösterdi.*” (Algar, 2.cild, s. 186.) diye iyi bir dinî eğitim aldığını da belirtmektedir. Algar, söz konusu maddesinin sonlarında Ahundzâde’nin eserlerinde yer alan:

Dünyanın kendi kanunlarına göre ve kendi kendine var olduğunu /.../ Duyularla idrak edilemeyen şey -zaruri olarak- mevcut değil demektir. /.../ Cinler ve melekler gibi göze görünmez gizli varlıklar hayal ürünüdür.” gibi fikirlerin yanında Hz. Peygamber’in çok evliliğini, Kur’an’ın kadınlarla ilgili hükümlerini ve cihad müessesesini tenkit etmesi (Algar, 2.cild, s. 186)

gibi düşünceleri bize Ahundzâde’nin yazar tarafından ateist olarak değerlendirildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bizim kanaatimizce Hamid Algar’ın Feth Ali Ahundzâde’nin ateist olduğu yönündeki değerlendirmesi olduğu gibi kabul edilmemelidir. Çünkü her ne kadar eserlerinde ileri sürdüğü fikirler radikal biçimde olsa da Ahundzâde’nin çocukluğundan itibaren iyi bir dinî eğitim görmüş olması, hiçbir yerde hiçbir dini benimsemediğini yani ateist olduğuna dair açıklama yapmamış olması bizzat yukarıda bahsi geçen değerlendirmenin tartışmalı olduğunu göstermektedir. Onun dışında Ahundzâde ile ilgili başka çalışmaları incelememiz sürecinde bunların hiçbirinde onun ateist olduğuna ilişkin bir fikre rastlanılmamıştır. Ahundzâde ülkesini ve başka Müslümanların Batıdan geri kalmasında İslâm’ın bazı ilkelerini sebep olarak görmesi ve bunları kendi eserlerinde yansıtmış olması onun dinsiz biri olduğu anlamına gelemezdi.

Ahundzâdenin Latin alfabesi ile ilişkin çalışmaları hakkında “Maarif ve Öğretmen” dergisinde bahsi geçen bilgilerin İbrahim Yüksel eserinde:

Doğu Müslüman dünyasının geri kalmışlığının başlıca sebebinin okur yazarlığın azlığında gören Mirza Feth Ali Ahundzâde, genel olarak buraların kalkınması ve medeni seviyeye çabuk erişmesi için Arap alfabesi islahının lüzumlu olduğuna inanıyordu.
ayrıca “1864-1865 yıllarında yazdığı “Kemal’üd-Devle’nin Cemal’üd-Devle’ye Mektupları” adlı eserinde ... Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Onun bu fikirleri nazari planda kalmış olmasına rağmen **bu konudaki ilk teşebbüs edenlerden olması bakımından önemlidir.**” (İbrahim, 1988, s. 46)

şeklinde verilmesi gerçekten Ahundzâde’nin bu konudaki ilk fikri ileri süren yazarlardan biri olduğunu tekrar kanıtlamaktadır.

Latin Alfabesi Tartışmalarının “Alanga” Dergisi Üzerinde İncelenmesi

“Alanga” dergisi, Özbekistan tarihindeki ilk Latin alfabesinde yayınlanan dergidir. Yayın hayatı (1928-1930) boyunca toplam 32 sayı çıkabilmiştir. Derginin müdürü Özbek şairi Mahmut Hadi (Batu) idi. Derginin ilk sayısı Ocak 1928’de yayımlanmıştır.

Dergi kapağının hemen sağ köşesinde “*Bütün dünya proleterleri birleşiniz!*” şeklinde derginin sloganı yazılmaktaydı. *Proleterler* kelimesiyle Marksist ideolojiye göre işçi sınıfı kastedilmekteydi. Burada derginin Sosyalizm ve Komünizmin esasını oluşturan işçi ve emekçi sınıfına hitap etmekte olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi Sovyetler Birliği’nde özel basın-yayınevleri yoktu; dolayısıyla bu dergi de Özbekistan SSC resmî kurumlarınca yayınlanmıştır; yani bu bir rejim dergisiydi. Kapağından sonraki ilk sayfada hemen büyük Latin harfleri ile yazılan derginin adının altında “*Özbek yeni alfabe merkezi komitesinin fikir yayıcısı, Ayda bir çıkan güzel sanat ve edebiyat dergisi*” diye yazılmıştır. “Alanga” dergisinin ilk sayısı *Agamali oğlu* tarafından yazılmış “*Yeni Türk alfabesinin muvaffakiyeti*” başlığı altındaki makale ile başlamaktaydı. Makale, Sovyetler Birliği’nin o zamanki lideri Lenin’in Azerbaycan’da başlayan Arap alfabesi yerine Latin alfabesine dayalı yeni Türk alfabesine geçiş süreci ile tanışması üzerine sevinçle “*Bu şarkta (ç. n. doğuda) inkılap!*” dediğini aktararak başlar (“Alanga” dergisi, 1928 Ocak, s.3). Yazar, Lenin’in bu sözünü yorumlarken, “*Büyük Oktyabr (ç. n. Ekim ayı demektir. Bu kelimeyle Bolşevik devrim kastedilmektedir.) meyvesi olan bu inkılap, İslam dünyasındaki en keskin karşılığı [problemi] hal ettiği, köpçilikte (ç.n. çoğunlukta) ilme ve sevadlı (ç.n. okuryazar) olmaya büyük bir heves uyandırdığını ve inkılabın gerçek mahiyeti de insanları buldukları noktadan daha da yüksek seviyelere çıkarmak* olduğunu belirterek fikirlerini kuvvetlendirmeye çalışır. Yazar, inkılabtan bahsederken Türkiye’de bu mesele doğrultusunda yapılanlar hakkında harici basından aldığı fikirleri de paylaşıyor. İngilizlerin bu meseleye nasıl baktıklarını anlatırken “Times of India”nın 4 Ekim 1926 tarihli sayısında “Latin alfabesinde Türk dili” başlıklı makalede Hindistan Müslümanları arasında Arap alfabesini Latin alfabesine değiştirme süreci şöyle anlatılıyor:

Yeniciler” Türkiye’de yeni bir galebe çaldılar. Bu Türkiye hayatı ve fikrine Avrupa adetlerini zorla kabul ettirmek ve hatta hatunların başından örtülerini zorla açılmasına kadar tesir etti. İki yıldan artık olan mücadeleden sonra nihayet hükümet kendi maksadını gerçekleştirmek için Türkiye alfabesini Latinlaştırma işlerini emelge aşırıya [gerçekleştirmeye] muvaffak oldu. (Ne büyük dehşet!) (“Alanga” dergisi, 1928 Ocak, s. 3)

“Times of India”dan alınan bu parçadan anlaşılıyor ki İngilizler Hindistan Müslümanları ile Türkiye arasındaki en güçlü bağ olan dini bağı koparmak için Türkiye’deki reforma sürecini kendi gazetelerinde yanlış bakımdan anlatılmasını sağlamış gözükmektedir. Bunu metindeki *zorla yaptırmak* ve *kadınların* dini sebeplerden dolayı örttüükleri *örtü* konularına değinmesinden anlamaktayız. Öyleyse *Agamali oğlu* da bu görüşü benimsemiş ve bu parçayı kendi makalesine dahil etmiştir. Bununla sınırlı kalmak istemeyen yazar, başka basın

organlarında yayımlanan konuyla ilgili bölümler alıntılanarak “*Aşşuvra*” gazeti yazadır ki (ç.n. Eşşuvra gazetesi yazmaktadır ki):

Türklerin iki yüz elli vekilden oluşan selahiyetli konfirinsiyasi [meclisi] kati olarak karar almış ki bundan sonra Türkçe yazısını eski Arap yazısı ile yazılmayacak ve Türk dili Avrupa dillerinin çoğundaki gibi Latin harflerini kullanılacağı [nı ileri sürülüyor]” (“Alanga” dergisi, 1928 Ocak, s. 3)... “terakki etmekte olan Türkler her zaman Arabistan ve İran etkisi altında kalmıştır. Latin alfabesini geçişleri ise onları kati bir şekilde şarktan (ç.n. doğudan) ayrılmasına son adım demektir.

fikirlerini savunmaya çalışır. Yazarın makalesindeki alıntıda kastedilen Türkiye’nin siyasi ya da ekonomik açıdan Arap ve Fars etkisinde kalması değil, muhtemelen Türkiye’de kullanılan dilde Arap yazısından dolayı fazla Arapça kelimenin olması ve aynı yazıyı kullanan Farsların zengin edebiyatının Latin harflerinin kullanılmaya başlamasından önce Türkçeyi *epey* etkilemiş olmasıdır. Arap harflerini kullanan bütün şark ülkeleri ve Türkiye arasında alfabe farklılığının oluşması Türkiye’nin *doğudan ayrılması şeklinde* yorumlanmıştır. Bu alıntılar belli bir kısmında hakikate yakın fikirler ileri sürülmüş olabilir ama yazı değişiminin dine karşı koyulması, Türkiye’nin Şarktan kopmasına neden olması gibi iddiaların ne kadar gerçek dışı olduğunu zaman gösterdi.

Sonuç

Sonuç olarak sabık Sovyetler Birliği yönetimi altındaki halklara yönelik Latinizasyon politikalarını hayata geçirmede başarılı olmuştur. Bu başarıda bu makalede belirtildiği gibi Latin alfabesi meselesinin Sovyetlerden daha önce de Türk dünyası gündeminde olmasıdır, ancak Sovyet Devleti bu uygulamayı bizzat kendi sömürge politikasına dönüştürmüş ve bu politikanın başarısı için hiçbir maddi ve manevi kaynağı esirgememiştir.

O dönemin Özbekistan SSC basınındaki makalelerden, Sovyetlerin yapmaya çalıştığı şeyin aslında hakimiyeti altındaki Türk halklarının Türkiye ile ilişkilerini tamamen koparmanın yanı sıra Türkiye’deki sosyal ve siyasi durum hakkında tenkidî makaleler yayınlatarak kamuoyu algısını kendi çıkarları doğrultusunda yönetmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Zeki Velidi Togan’ın de dediği gibi bu Latin alfabesine geçiş projesi aslında Rus sömürge siyasetinin yeni bir görünüşü olup Ruslar bu yolla Türkleri millî ve kültürel değerlerinden koparıp bir taraftan millî kültürün gelişmesine darbe vurulması, diğer taraftan bütün millî kültür işlerini ele geçirmeleri sonucunu doğurmuştur.

Kaynakça

“*Alanga*” dergisi, “Yeni Türk alfabesinin muvaffakiyeti”, No: 1, Semerkant, 1928 Ocak.

“Maarif ve öğretmen” dergisi, “Yeni Türk alfabesi tarihine bir bakış”, No:11, Semerkant, 1929 Kasım.

Aslan, Betül. (2009). Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi, Erzurum: *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40.

Düran, Tülay. (2005). “*Türkistan Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”den Seçilmiş Makaleler*”, İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları.

Hamid, Algar. (1989) *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2.cild, Ahunzade, Mirza Feth Ali, İstanbul.

Kılıç, Fahri. (2019). Azerbaycan’ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye’deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35.

Muratova, Aziza. (2022) “*Maarif va O’qitg’uchi*” *jurnali haqida*” RESEARCH AND EDUCATION ISSN: 2181-3191, <https://zenodo.org/record/6481371#.Y7zdclxBzIU> adresinden 24 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.

Yüksel, İbrahim. (1988). *Azerbaycan’da Fikir Hayatı ve Basın*, İstanbul: Acar Yayınları.

Extended Abstract

Writing is one of the greatest achievements of mankind. In the history of the world, most communities have created their own unique written language, some of them have spread over time, been adopted by other peoples, and some have disappeared altogether. Thus, every people in the world has its own written history. The most common of these scripts were based on a particular alphabet, and this feature facilitated their adoption by other peoples. In the Turkestan region, which is one of the centres of the history of civilization, different alphabets were used in different periods of history. Especially in the region, with Islam, the Arabic alphabet began to prevail and became the only predominant written language in these regions. Now the people in this area began to write the information they produced in their mother tongue with Arabic letters, and they used this alphabet in their daily lives. This alphabet continued to be used until 1929 in Turkestan, which was torn apart by the Russians, and especially in Uzbekistan, which is related to our topic. With the Russian invasion, the Cyrillic alphabet was used in the newly opened Russian schools, but only those who were educated in these schools could use it. The Russians tried to completely dominate the peoples in the countries they invaded and set up various projects to do so. One of these was the Latinisation project. According to this, he had the Latin alphabet prepared separately for each of the peoples under his rule and provided material and moral support for initiatives in this area in the countries. The aim was to distance the peoples from their centuries of history, culture and religion and to try to make them forget them. According to the Russians, the Latin letters completely refute Pan-Turkism and Pan-Islamism. The point was to separate the kindred peoples under his rule, especially the Turks, in this way, isolate them and then encourage them to unite with the Soviet Union. The invaders, knowing full well that the fate of people who were detached from their history, who were denied reading and learning their own culture, was enslavement by others, paid special attention to this occupation. In the end, the Soviets achieve their goals, albeit only partially. But the intellectuals of the region, whether from home or abroad, never gave up and tried to make their people aware of their history, even if it was with the new alphabet, and not to forget their history. For this they were ruthlessly punished and most of them paid the price with their lives.

In this article we have tried to analyse how discussions about Latinisation were reflected in the press of the Uzbek SSR under Soviet rule, and how the country's intelligentsia evaluated and wrote about this issue under the Bolshevik regime based on specific examples. In general, it becomes clear that there is no obstacle to the representation of Latinisation in the press, that this and similar issues were frequently discussed in the press of the time, on the contrary, the

Soviets supported the peoples under their rule on this issue. In shedding light on the subject, we see that the issues of alphabet change were treated critically in Turkey. Thus, no importance was attached to the draft of the new alphabet that Ahunzade sent to the Ottoman sultans during the Ottoman period, the Latin alphabet was adopted when the republic was founded, but this was seen as an attempt to get closer to the Europe of Turkey and its culture, and as the last step of the extra from the East. The interesting thing was that they did not direct this criticism at themselves, but thought that only Turkey was separating itself from an important part of its culture and history. In the article we have tried to shed light on the reasons why the events were evaluated in this way, some examples, especially in the “Alanga”, which was published in Uzbekistan with the first Latin letters, and in the magazines “Maarif and Teacher”, founded by the Ministry of Education of the Uzbek SSR.